

Мукачівський державний університет
Гуманітарний факультет
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

05 – Соціальні та поведінкові науки / 053 – Психологія
«Психологічні особливості формування девіантної поведінки
у підлітків під впливом складних життєвих обставин»

Студентки 2-го курсу П-2мз групи
Напряму підготовки «Психологія»
спеціальності 053 «Психологія»

Тігор М.П.

Керівник Брецько І.І.

Рецензент Бохонкова Ю. О.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ.....	6
1.1. Аналіз проблеми дослідження, наявний в науковій літературі.....	6
1.2. Соціально-психологічна характеристика підлітків, як вікової категорії...	11
1.3. Девіантна поведінка підлітків у складних життєвих обставинах як форма відображення протесту до суспільних норм	22
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ ПІД ВПЛИВОМ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН.....	32
2.1. Дослідження психологічних особливостей формування девіантної поведінки у підлітків під впливом складних життєвих обставин.....	32
2.2. Психологічний та статистичний аналіз показників констатувального експерименту.....	40
Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3 ЗАПОБІГАННЯ ФОРМУВАННЮ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ ПІД ВПЛИВОМ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН.....	47
3.1. Програма соціально-психологічного тренінгу щодо запобігання формуванню девіантної поведінки у підлітків під впливом складних життєвих обставин.....	47
3.2. Результати формувального експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів.....	54
Висновки до третього розділу.....	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна ситуація розвитку нашого суспільства створює умови для збільшення кількості відхилень соціального, фізичного та психічного розвитку підростаючого покоління.

Вивченню девіацій присвячені філософсько-методологічні теорії зарубіжних вчених: антропоцентричні теорії П. Келлі, Е. Кречмера, Ч. Ломброзо, У. Шелдона; психоаналітичні теорії З. Фрейда, К. Юнга, Е. Еріксона; теорії аномії Е. Дюркгейма, Р. Мертонна; культурологічні теорії А. Міллера, Е. Сатерленда; теорія соціального навчання А. Бандури; теорія стигматизації Г. Беккера; конфліктологічна теорія О. Тура; синтезований підхід Н. Смелзера; соціально-психологічний підхід С. Лінга, Р. Харре.

Методологічні основи вивчення девіантної поведінки представлені у вітчизняних теоріях: девіантології В. С. Афанас'єва, Я. І. Гишинського, Б. М. Левіна, М. Є. Позднякової; сучасної соціології права В. П. Казимірчука, В. Н. Кудрявцева, Ю. В. Кудрявцева, а також в трудах В. Ф. Левичевої, В. Т. Лісовського, І. А. Невського, А. С. Харчева.

Значний вклад у вивчення девіантної поведінки підлітків внесли роботи авторів, що вивчають окремі аспекти цього явища.

Як порушення процесу соціалізації девіантна поведінка розглядається такими відомими вченими, як Б. Н. Алмазов, С. А. Белічева, Б. П. Битинас, І. С. Кон, Г. Ф. Кумаріна, А. В. Мудрик, І. А. Невський.

Проблемі прояву девіантних форм поведінки у підлітків, викликаних несприятливим станом дитини в системі внутрішньосімейних відносин, присвячені роботи В. Г. Бочарової, Ю. Р. Вишневіського, І. А. Горькової, Г. А. Гурко, І. А. Двойменного, А. Н. Єлізарова, Є. Н. Заборової, В. А. Лелекова, А. В. Меренкова, В. Д. Москаленка, Г. П. Орлова, Б. С. Павлова, В. Г. Попова, Л. Л. Рибцової, Л. Я. Рубіної, В. В. Солодовникова, В. Т. Шапко.

Вплив шкільного середовища в процесі соціалізації молоді, а також її роль у профілактиці поведінки, що відхиляється, у учнів, представлені у роботах Б. Н. Алмазова, В. С. Афанас'єва, Г. Ф. Кумарина, В. В. Лозового, І. А. Невського, В. Г. Степанова.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків під впливом складних життєвих обставин.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей формування девіантної поведінки у підлітків під впливом складних життєвих обставин.

У відповідності з метою необхідно розв'язати наступні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні основи вивчення проблеми девіантної поведінки у підлітків та вплив на неї складних життєвих обставин.

2. За допомогою психодіагностичних методик визначити, які психологічні особливості провокують формування девіантної поведінки у підлітків.

3. На основі отриманих результатів констатувального експерименту розробити програму соціально-психологічного тренінгу щодо запобігання формування у підлітків девіантної поведінки під впливом складних життєвих обставин та провести оцінку ефективності корекційних заходів за допомогою Т-критерію Ст'юдента.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз літератури з проблеми дослідження особливостей підліткового віку та формування у них девіантної поведінки під впливом складних життєвих обставин;

- емпіричні: констатувальний експеримент, спостереження, тестування (акцентуації характеру – опитувальник Шмішека; Фрейбургська анкета агресивності; опитувальник способів опанування з важкими життєвими ситуаціями (ТЖС) (адаптація методики WCQ); шкала безнадійності Бека.

- методи математичної обробки даних із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

База дослідження: дослідження проводилося на базі Мукачівської ЗОШ І-ІІІ ст. №13. Вибірку склали 30 учнів підліткового віку.

Практичне значення отриманих результатів. Результати даного дослідження можуть бути використані та застосовані вчителями та викладачами закладів середньої та вищої освіти, соціальними працівниками, практичними психологами в роботі із дітьми підліткового віку, формування девіантної поведінки, розкриття певної характеристики, що впливають на девіантну поведінку в підлітків, внутрішнього заспокоєння та самоконтролю, а також в процесі психодіагностичної, корекційно-розвивальної, консультативної, просвітницької, освітньої діяльності та розробки різних тренінгових програм.

Структура роботи. Дана кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких закінчується висновками, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст викладено на 86 сторінках тексту. Загальний обсяг – 129 сторінок.

Публікації за час навчання. Брецько, І.І. Соціально-психологічна характеристика підлітків, як вікової категорії / І.І.Брецько, І.І.Бучмей, М.П. Тігор // Становлення особистості професіонала у постковідному просторі [Електронний ресурс] : збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 травня 2022 р., м. Мукачево) / гол. ред. Т.Д. Щербан. – Мукачево : МДУ, 2022. – С. 29-31.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано теоретико-методологічні основи вивчення проблеми девіантної поведінки у підлітків та вплив на неї складних життєвих обставин. Серед них: психоаналітичні теорії З. Фрейда, К. Юнга, Е. Еріксона; теорії аномії Е. Дюркгейма, Р. Мертона; культурологічні теорії А. Міллера, Е. Сатерленда; теорія соціального навчання А. Бандури; теорія стигматизації Г. Беккера; конфліктологічна теорія О. Тура; синтезований підхід Н. Смелзера; соціально-психологічний підхід С. Лінга, Р. Харре.

2. Описано психологічні особливості формування девіантної поведінки у підлітків під впливом складних життєвих обставин. Несприятливі умови життя та виховання у родині, проблеми опанування знаннями та пов'язані із цим невдачі у навчанні, невміння будувати відносини з оточенням та виникаючі на цьому ґрунті конфлікти, можуть призвести до виникнення у підлітка девіантної поведінки.

3. За допомогою таких психодіагностичних методик, як Акцентуації характеру – опитувальник Шмішека; Фрейбургська анкета агресивності; опитувальник способів опанування з важкими життєвими ситуаціями (ТЖС) (адаптація методики WCQ); шкала безнадійності Бека визначено, які психологічні особливості провокують формування девіантної поведінки у підлітків. Це наявність певних акцентуацій характеру, рівень агресивності вище за середній та способи, які підліток використовує для опанування складної життєвої ситуації.

4. На основі отриманих результатів констатувального експерименту розроблено програму соціально-психологічного тренінгу щодо запобігання формуванню девіантної поведінки у підлітків під впливом складних життєвих обставин. Був проведений соціально-психологічний тренінг. Учасники працювали над виробленням та розвитком навичок адаптивної поведінки, системи цінностей, зміною ставлення до проблеми, формуванням активної

життєвої позиції та позитивним мисленням. Також, взаємодіючи один з одним, підлітки навчалися рефлексії, тобто самоаналізу.

5. Проведено повторне тестування та надана оцінка ефективності корекційних заходів за допомогою Т-критерію Ст'юдента за всіма чотирма методиками. Цей критерій показав, що соціально-психологічний тренінг, спрямований на формування стійкості у підлітків до недопущення виникнення девіантної поведінки виявився ефективним. При систематичному комплексному проведенні подібних заходів та втручаннях спеціаліста, ефект має збільшитись, а, отже вірогідність формування девіантної поведінки може знизитися.

Підлітковий вік ставить перед дитиною багато завдань, які їй належить вирішити. Це період життєвого й особистого самовизначення, формування світогляду, набуття самостійності, формулювання віддалених життєвих цілей, прийняття відповідальності за себе та за свої вчинки.

Підлітковий вік – період внутрішніх конфліктів із самим собою, де частими супутниками дитини стають зміна настрою та нерозуміння себе. Це час конфронтації з найближчими людьми та постійна зміна друзів.

Кожний підліток неминуче зустрічається з життєвими труднощами, які ставлять перед ним низку завдань: навчитися справлятися із життєвими складнощами, самокритично милити й оцінювати себе, миритися з різними протиріччями свого положення. Йому потрібно розвивати в собі готовність дорослішати, стаючи впевненим у своїх силах, навчитися брати на себе відповідальність за свої поступки, дії та прораховувати їх наслідки.

Дорослим дуже важливо допомогти підліткам пізнати себе, свої позитивні й негативні якості, сильні та слабкі сторони, розвинути почуття власної гідності, сформувати адекватну «Я-концепцію», навчитися ставити цілі, формувати активну життєву позицію та вести здорове, повне позитивних емоцій та вражень життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт: Моніторинг соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Київ : Держсоцслужба. 2016.
2. Апетик Н. М. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу-Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці : Рута, 2002. 48 с.
3. Бандура Р. В. Психолого-педагогічна корекція поведінки важковиховуваних підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2010. №3. С.43-46.
4. Барабаш О. Поняття та види делінквентної поведінки людини. Львівський політехнічний інститут. 2017.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: *схеми , таблиці , коментарі навчальний посібник*. Київ. 2009.
6. Бондаровська А. М. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. Київ : Студіо. 1999. С. 63.
7. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: *методологічний посіб. для соц. педагогів та практич. психологів осв. закладів* / За заг. ред. О. М. Полякової. Суми: Університетська книга. 2009. 346 с.
8. Вашека Т. В. Профілактика самогубства серед підлітків: методика для вимірювання суїцидальної поведінки. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. №4 (73). С.53-57.
9. Волошенко М.О. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки : дис. канд. пед. наук. Одеса. 2016. С. 46-47.
10. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків. Київ. 2016.
11. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют. СПб.: Питер, 2005. 461 с.
12. Гинзбург М.Р., Тишакова М. А. Поведение школьников в тяжелых обстоятельствах. М.: Московский университет, 2008. 149 с.

13. Гольдштейн Арн., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам. Київ : Либідь. 2003. 520 с.
14. Гріга І. М., Семігіна Т. В. Соціальні служби. Київ : Наука. 2003. 128 с.
15. Гришина Н. В. Психологія конфлікту. СПб.: ПИТЕР, 2000. 456 с.
16. Гусейнов А. Ш. Протестне поведіння як загроза особистої та соціальної безпеки. *Сб. матер. Всерос. науч. семінара «Психологія безпеки та психологічна безпека: проблеми та перспективи дослідження»*. Сочі: СГУТіКД, 2010. С. 10–18.
17. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-соціальної педагогіки : навчальний посібник. 2013.
18. Иванова В. И. Причини та форми агресивного поведіння підлітків. 2000. № 5. С. 14-16 с.
19. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» : від 21 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 42. С. 213.
20. Зверєва І. Д., Безпалько О. В. Соціальна робота в Україні. Київ : Наука. 2003. 233 с.
21. Зверєва І. Д., Кияниця З. П. Соціальний супровід сімей, які опинились в складних життєвих обставинах. Київ : Наука. 2006. С. 93.
22. Зейгарник Б. В. Патопсихологія: учеб. пособие для студ. Вузов. Москва. 2002. С. 86.
23. Змановская Е. В. Девиантологія. Психологія відхиляючого поведіння: учеб. Пособие. М.: Академія. 2003. 288 с.
24. Игры: обучение, тренинг, досуг. /под ред. Петрусинского В. В. М.: Новая школа. 1994.
25. Козлов В. В. Робота з кризовою особистістю. Київ : Просвіта. 2003. 302 с.
26. Корнилова Т. В., Григоренко Е. Л. Підлітки групи ризику. СПб.: Питер. 2005. 336 с.

27. Кравець В. П. Психологія сімейного життя. Тернопіль: Освіта. 1995. 164 с.
28. Литовченко О. В. Причини і специфіка відхилень у соціальному розвитку і поведінці підлітків, старшокласників. Київ. 2011.
29. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. М. 1999. 269 с.
30. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: *навчальний посібник*. Київ : Либідь. 2011. 520 с.
31. Матейчек З. П. Батьки і діти. М.: Просвіта. 1992. 320 с.
32. Мельник Л. П., Сербалюк Ю. В. Девіантна поведінка молоді та шляхи її профілактики. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський. 2009. С. 287.
33. Мушинський В. О. Сім'я у складних життєвих обставинах як фактор дизгармонійного розвитку дитини. Київ : Просвіта. 2005. С. 2-4.
34. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту: «Про погодження матеріалів Порядку Здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» / Міністерство юстиції України. від 29.05. 08. № 471/15162.
35. Немченко С. Г. Основні етапи вивчення проблеми корекції девіантної поведінки. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. *Збірник наукових праць*. Вип. 29. Київ-Запоріжжя. 2003. С.183-187.
36. Нікіфоров Г. С. Самоконтроль людини. Львів : Аргус. 1989. 192 с.
37. Осухова Н. Г. Людина в екстремальних обставинах. Київ : Наука. 2006. 180 с.
38. Пузиков В. Г. Технология ведения тренинга. СПб: Издательство «Речь». 2005.

39. Семенова Н. А. Сучасний стан сім'ї та зміна відношення до дитини. Острог : Наука. 2001. 277 с.
40. Сімейний кодекс України / Верховна Рада України. 2002. №21-22. С. 135.
41. Соловйова О. Д., Закалюк І. А. Посібник з проведення тренінгу для ВІЛ-позитивних дітей-підлітків, які знають про свій статус, та їхніх батьків, опікунів. Київ. 2013. 110 с.
42. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій з презентацією навч. посіб. Полтава: ПНПУ. 2016 р. С. 33.
43. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю у складних життєвих обставинах. Навчальний посібник. Київ : Наука. 2002. 132 с.
44. Трубавіна І. М. Методологічні аспекти підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з сім'єю. Кіровоград : Лотос. 2001. 357 с.
45. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Київ : Освіта. 2002. 132 с.
46. Туріщева Л. В. Вікові аспекти виховання школяра. *Виховна робота в школі*. 2006. Вип. 8. С. 36-41.
47. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Личность. Способность и сильные стороны. Отношение к телу / К. Фопель. Пер. с нем. М.: Генезис. 2008. 216 с.
48. Юнг К. Г. «Проблемы души нашего времени». СПб., 2002. 352 с.
49. Юнг К. Г. Собрание сочинений. Психология бессознательного. М.: Канон. Реабилитация. 2013.
50. Янц Н., Підгорна Н. Самовиховання як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків: *збірник наукових праць*. Переяслав-Хмельницький. 2016. С. 677.
51. Brymer M., Taylor M. Psychological first aid for schools: Field operations guide, 2nd Edition, Los Angeles : National Child Traumatic Stress Network. 2012.

52. Porges S. W. The polyvagal theory: phylogenetic contributions to social behavior. *Physiology & Behavior*. 2003. N. 79. P. 503-513.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>